

Uppdaterad åtgärdstabell 2020–2027 för Åtgärdsprogram för brunkulla

(*Gymnadenia nigra*)

Hotkategori: **Starkt hotad EN**

Åtgärdstabellen har upprättats av
Bodil Carlsson, Länsstyrelsen i Jämtlands län

Naturvårdsverket

Tel: 010-698 10 00

E-post: registrator@naturvardsverket.se

Postadress: Naturvårdsverket, 106 48 Stockholm

Internet: www.naturvardsverket.se

Koordinerande myndighet:

Länsstyrelsen i Jämtlands län

Tel: 010-225 30 00,

E-post: jamtland@lansstyrelsen.se

Postadress: 831 86 ÖSTERSUND

Internet: www.lansstyrelsen.se/jamtland

Förord

Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper och deras genomförande är ett av flera verktyg för att nå det av riksdagen beslutade miljökvalitetsmålet *Ett rikt växt- och djurliv*, och även de övriga sex ekosystemrelaterade miljökvalitetsmålen. Åtgärdsprogram för hotade arter och naturtyper bidrar också till att bevara arter och naturtyper inom EU:s art- och habitatdirektiv och fågeldirektiv samt att uppnå mål inom Konventionen för biologisk mångfald och i de Globala målen för hållbar utveckling om att hejda förlusten av biologisk mångfald.

Åtgärdsprogrammet för brunkulla 2013–2017 har tagits fram och koordinerats nationellt av Länsstyrelsen i Jämtlands län. Programmet har redovisats till Naturvårdsverket, som beslutat att förlänga programmet till och med 2024 med uppdatering av åtgärdstabellen. Vid uppdateringen av åtgärdstabellen har även långsiktiga och kortsiktiga mål uppdaterats. Vid fastställelse av den uppdaterade åtgärdstabellen revideras tidigare beslut och programmet förlängs till och med 2027.

Rapporten innehåller mål samt en kortfattad presentation av angelägna åtgärder under tiden 2020–2027 för att artens bevarandestatus i Sverige ska kunna förbättras. Åtgärderna samordnas mellan olika intressenter, vilket får till följd att kunskapen om och förståelsen för arten ökar. Förankring av åtgärderna har skett genom samråd med berörda aktörer.

Samlad information om åtgärdsprogrammet finns på Naturvårdsverkets hemsida: Åtgärdsprogrammet för brunkulla, 978-91-620-6582-9.

Stockholm juni 2023

Maria Widemo
Chef Artenheten

Fastställelse och giltighet

Naturvårdsverket beslutade i juni 2023 att fastställa uppdaterad åtgärdstabell, inklusive ändringar i långsiktiga och kortsiktiga mål, samt att åtgärdsprogrammet för brunkulla ska förlängas till och med år 2027, NV-05328-21. Den uppdaterade åtgärdstabellen är tillsammans med åtgärdsprogrammet vägledande, ej formellt bindande dokument.

När giltighetstiden för ett program går ut ska programmets nationella koordinator slutredovisa genomförda åtgärder, resultat och måluppfyllelse under den gångna programperioden. Programmets fortsättning, djupare utvärderingsbehov och ambitionsnivå avgörs av Naturvårdsverket i samråd med programmets nationella koordinator och SLU Artdatabanken. Giltighetsperioden för åtgärdsprogrammet förlängs om det inte fattas beslut om att programmet ska upphöra eller ett nytt program fastställs.

Innehåll

FÖRORD	3
FASTSTÄLLELSE OCH GILTIGHET	4
INNEHÅLL	5
BAKGRUNDSBESKRIVNING	6
VISION OCH MÅL	7
Vision	7
Långsiktigt mål	7
Kortsiktigt mål	7
ÅTGÄRDER OCH REKOMMENDATIONER	9
Dialog och samverkan	9
Information, utbildning och rådgivning	9
Områdesskydd	10
Aktiva åtgärder i fält	10
Skötsel och restaurering	10
Populationsförstärkande åtgärder	10
Datainsamling och analyser	11
Inventering	11
Uppföljning	11
Övervakning	11
Framtagande av ny kunskap	11
BILAGA 1.	13

Bakgrundsbeskrivning

Idag påträffas brunkulla i några individrika populationer i jordbruksbygderna inom Jämtlands silurkalkområde, men merparten av de ca 80 återstående lokalerna hyser mycket små och tynande populationer. Den samlade världspopulationen beräknas uppgå till ca 10 000 individer, varav ca 5 000 i Norge, resten hittas i kalkrika ängsmarker i Jämtlands län. Brunkullans utbredningsområde i Sverige sträcker sig från centrala Jämtland ned till västra Härjedalen. Igenväxning till följd av utebliven hävd är idag det största hotet mot brunkullan. Även förändrad markanvändning med t.ex. gödselpåförsel eller för intensivt bete är ett hot mot arten. De senaste decenniernas insatser från myndigheter och ideella har endast förmått bromsa den negativa trenden men inte lyckas bryta den. Mer information om arten finns i Naturvårdsverkets rapport *Åtgärdsprogram för brunkulla, 2013–2017*.

Rådgivning till brukare och markägare av brunkullamarker har prioriterats och återupptagen och förbättrad skötsel har varit målsättningen under programperioden. I första hand har fokus legat på att få markägare att själva utföra skötsel och nödvändiga restaureringar med stöd från Jordbruksverket eller Länsstyrelsen. Där man inte funnit någon sådan lösning har ibland åtgärderna genomförts i Länsstyrelsens regi. Genomförda insatser har gett ökad erfarenhet och kunskap om arten och dess livsmiljöer och arbetet med åtgärdsprogrammet är på rätt väg men har ännu inte lyckats vända den negativa trenden. För att bevara livskraftiga bestånd av arten krävs en fortsatt satsning på restaureringar av igenväxande lokaler samt långsiktig hävd anpassad till arten och den enskilda markens förutsättningar.

Den uppdaterade åtgärdstabellen syftar till att fortsätta arbetet med att förbättra förutsättningarna för brunkullans framtida överlevnad i landet. Åtgärder som inte har genomförts under tidigare programperiod och löpande åtgärder har anpassats till rådande kunskaps- och åtgärds läge. Det har även tillkommit nya åtgärder. De kortsiktiga målen har delvis uppfyllts och nya kortsiktiga målsättningar har definierats för att komma närmare de långsiktiga målen.

Den beräknade kostnaden för åtgärder som skulle behöva täckas av Naturvårdsverkets medel för genomförande av åtgärdsprogram för hotade arter uppgår till 1 085 000 kr under giltighetsperioden 2020–2027. Dock är möjligheten till denna finansiering beroende av årlig resurstilldelning till, och prioriteringar mellan, alla gällande åtgärdsprogram.

Vision och mål

Vision

Brunkullan ska ha gynnsam bevarandestatus. Det övergripande målet för brunkullans vidkommande är att vi om 20, 30, 50 och 100 år fortfarande ska kunna träffa på såväl brunkullan som alla dess associerade fränder i ett stort antal traditionellt hävdade slåtterängar och betesmarker. För att en fungerande nationell brunkullapopulation på sikt ska kunna överleva behöver vi uppnå minst hundra förekomster med stabil eller positiv trend och säkrad anpassad hävd. Av dessa hundra lokaler behöver fler än tio hysa fler än hundra blommande brunkullor ett normalt blomningsår och minst två lokaler tusen blommande individer. Lokalerna måste finnas spridda inom hela dagens utbredningsområde, i såväl silurbygder som urbergstrakter och både i odlingsbygd och fjällnära marker. Helst ska några av dessa förekomster ligga utanför Jämtland-Härjedalen. För att motverka negativa effekter av fragmentering bör lokaler inom Storsjöbygden respektive Ljusnan ha kontakt med varandra. Först då denna vision har förverkligats kan vi anse oss ha uppnått gynnsam bevarandestatus för brunkullan.

Långsiktiga mål (2040)

- Minst två lokaler ska hysa fler än tusen blommande brunkullor.
- Minst 90 lokaler ska ha årligen blommande brunkullor, inom i första hand centrala Jämtlands silurbygder.
- Senast 2040 ska brunkullan ha återetablerats på minst fem platser inom tidigare utbredningsområde.

Kortsiktiga mål (2027)

- Före utgången av år 2027 ska igenväxningen på samtliga idag kända aktuella brunkullalokaler ha stoppats.
- Samtliga i dag kända aktuella brunkullalokaler ska senast 2027 omfattas av en plan som anger restaureringsbehov samt hur var och en av gräsmarkerna ska skötas. Planen ska därefter utvärderas och uppdateras kontinuerligt.
- Före utgången av år 2027 ska minst 55 av idag kända aktuella brunkullalokaler ha säkerställd, anpassad skötsel. Med det avses skötsel genom hävd som är anpassad för arten på respektive lokal utifrån tillgänglig kunskap och varje lokals unika förutsättningar (som ska finnas i planen nämnd ovan). Hit ska också räknas lokaler med påbörjad restaurering där hävden är säkerställd genom avtal eller åtagande för miljöersättning från Jordbruksverket efter restaureringens avslutande.

- Övervakning av alla kända aktuella brunkullalokaler ska genomföras årligen. På fyra av dessa lokaler ska en noggrannare uppföljning i fasta provrutor genomföras årligen enligt den uppdaterade metodiken (Breivik 2013).
- Före år 2027 ska brunkullans minskande trend ha upphört.

Åtgärder och rekommendationer

Dialog och samverkan

Information, utbildning och rådgivning

Markägar- och brukarförhållanden förändras över tiden samtidigt som Länsstyrelsens erfarenheter av skötseln har ökat. En samlad informationssatsning kan därför vara en nystart för det fortsatta rådgivningsarbetet på brunkullamarker.

Samtliga markägare och brukare, inklusive den rennäring som berörs av aktuella lokaler, bör kontaktas och erbjudas rådgivning kring skötseln. Löpande rådgivning till markägare och brukare på brunkullamarker bör fortsättningsvis ske utifrån utfallet av årlig övervakning av flera marker samt uppföljning av restaurerings- och skötselinsatser.

Kontinuerlig dialog och upprepade informationstillfällen med samhällsplanerare är viktigt för att fortsatt hänsyn ska tas till områden med brunkulla i olika ärenden och samhällsskeenden, samt för att undvika exploatering av kända brunkullamarker och intilliggande gräsmarker som kan vara värdefulla i ett landskapsperspektiv.

Behovet av att uppdatera redan framtaget informationsmaterial rörande skötsel av värdefulla slått- och betesmarker bör utredas utifrån nyare kunskap och för att bättre passa brunkullamarker. För ökad kunskap och för att väcka intresse främst vid kontakter med markägare, men även allmänheten, bör åtminstone ett enklare infoblad om brunkulla och dess skötselbehov tas fram.

Äldre skyltar bör ses över och bytas ut om nödvändigt. När insatser planeras på en brunkullamark bör man även fundera på om information utåt till allmänhet är nödvändig, t.ex. skyltning på plats.

Fortsatt kontakt och informationsutbyte med forskare och skötselansvariga i Naturreseptatet Sölendet i Norge om arbetet med brunkulla.

Fortsatt samverkan med Floraväkteri-verksamheten, Naturskyddsföreningen och andra ideella aktörer som kan utgöra viktiga resurser i bevarandearbetet.

Möjligheten till miljöersättningar från Jordbruksverket på fler brunkullamarker som sköts bör undersökas. Rådgivning och skötselansvisningar kopplat till miljöersättningarna bör ske i samverkan mellan stödansvariga funktioner och ÅGP handläggare på Länsstyrelsen.

Områdesskydd

Några nya områdesskydd föreslås inte inom ramen för programmet, men behovet av utökat områdesskydd bör analyseras, det gäller både utvidgning av befintliga skydd och nya områden. Med formellt skydd för brunkullans växtplatser kan man undvika exploatering, men inga lagar räddar brunkullan så länge inte en lämplig skötsel samtidigt utförs. Om skyddsbehov blir aktuellt, kan naturvårdsavtal vara en lämplig skyddsform, men det bör då kombineras med skötselavtal. Vid eventuellt områdesskydd bör man alltid försöka knyta lokala aktörer till skötseln. Markägare och hembygdsföreningar är genom sin lokala förankring och sitt engagemang i många fall bäst lämpade att sköta brunkullamarker

Aktiva åtgärder i fält

Skötsel och restaurering

Restaurering av igenväxande lokaler och anpassad hävd på samtliga aktuella marker är de viktigaste åtgärderna inom programmet. Specifika förutsättningar råder i varje enskild mark och restaureringar eller förändringar av skötseln måste följas upp noggrant för att eventuellt justeras. En plan för fortsatt förvaltning av samtliga kända aktuella brunkullamarker bör tas fram. Planen ska beskriva nödvändiga åtgärder och aktuella förutsättningar för vart och en av markerna men samtidigt vara kortfattad och enkel att arbeta utifrån. Planen ska vara levande och utvärderas och uppdateras regelbundet och vid behov.

Målsättningen ska vara att markägare och brukare i så stor utsträckning som möjligt själva utför skötseln på brunkullamarkerna med stöd från Jordbruksverket eller Länsstyrelsen. I de fall det inte går få till stånd behöver Länsstyrelsen själva utföra nödvändig skötsel.

Populationsförstärkande åtgärder

Öka chansen för groning på svagare lokaler genom att tillskapa små jordblottor (liksom de klövtramp kan åstadkomma) på de marker som enbart hävdas genom slåtter. I jordblottorna kan frön från blommande brunkullor sås. I de fall en sådan hjälpsådd planerats i en mark där inga brunkullor går i blom det året kan frön tas från någon av de rikare och livskraftigare lokalerna. Utsättning av plantor har utifrån tidigare försök visat sig vara en tveksam metod för att behålla brunkullor på hotade lokaler. Men med tanke på brunkullapopulationens nuvarande storlek och utbredning bör åtgärden ändå finnas med som en möjlighet vid fortsatt arbete med brunkulla.

Skulle direkta populationsförstärkande åtgärder genom utsättning bli aktuella ska motiv, förutsättningar och åtgärder beskrivas utförligt i ett särskilt utsättningsprogram. Berörd lagstiftning ska beaktas och nödvändiga tillstånd och dispenser inhämtas. Åtgärden ska noggrant dokumenteras och följas upp.

Utsättningen ska följa Naturvårdsverkets vägledning: ”Utsättning av vilda växt- och djurarter i naturen” Dnr 401-3708-08 NI (Wetterin 2008).

Datainsamling och analyser

Inventering

Riktade inventeringar längs ett urval vattendrag vore möjligen av värde för att avslöja förekomst av kvarlevande bestånd av brunkulla i gamla bäckslättermarker. Vid den årliga övervakningen av brunkulla har vid ett par tillfällen nya växtplatser för brunkulla upptäckts i anslutande marker. De flesta lokaler med brunkulla är inte bara små utan också mycket isolerade. Inventeringsinsatser i lämpliga miljöer intill avskilda lokaler ett år då blomningen är riklig skulle vara värdefullt. Kartläggning av hävdhistorik i området bör föregå en eventuell inventeringsinsats.

Uppföljning

Restaurerade marker och marker med förändrad skötsel ska följas upp noggrant i syfte att studera och dokumentera effekter av åtgärderna. Uppföljningen är också viktig för återkoppling till brukare och andra skötselansvariga för eventuell justering av dåligt fungerande skötsel samt för att utveckla kompetensen för framtida arbete.

Övervakning

Samtliga kända, aktuella brunkullalokaler ska besökas varje år och blommande individ räknas. Räkningen utförs i samarbete med Floraväktari-verksamheten¹ i Jämtlands län och blomantalet för respektive lokal rapporteras i Artportalen². Även gräsmarkens status och eventuella åtgärdsbehov noteras i samband med besöken. I minst fyra av lokalerna följs dessutom brunkullan upp på individnivå i fasta rutor och gräshöjd och förnadjup mäts i hela gräsmarken enligt den uppdaterade uppföljningsmetodik (Breivik 2013, opubl.).

Framtagande av ny kunskap

Brunkullan har antagits sakna genetisk variation, vilket skulle göra den särskilt sårbar för förändringar. Men genetisk variation kan inte helt uteslutas och borde undersökas. Utvecklad metodik och expertis finns i Sverige. En genetisk studie är på flera sätt relevant för bevarandestrategin och genomförs med fördel i samverkan med Länsstyrelsen för att gynna kunskapsutbytet.

Kartläggning av hävdhistorik utifrån historiska kartor har hittills genomförts enbart på skyddade brunkullamarker, oskyddade kvarstår att titta på. De flesta marker

¹ Floraväktarna är en del av Svenska Botaniska Föreningen som följer upp och eftersöker nya lokaler för rödlistade arter

² Artportalen är ett system för sökning och rapportering av observationer av arter

med brunkulla är små och isolerade. Det kan vara av särskilt värde att kartlägga hävdhistorik och noggrannare undersöka potentiella marker intill isolerade förekomster.

Bilaga 1

Föreslagna åtgärder

Kategori: Ordinarie åtgärdsprogram.

Åtgärd	Län	Område/ Lokal	Aktör	Finansiär	Uppskattad kostnad NV-ÅGP	Uppskattad kostnad annan finansiär	Prioritet	Genomförs senast ¹
Dialog och samverkan								
Kontinuerlig dialog och upprepade informationstillfällen med samhällsplanerare	Lst Z		Lst	NV-ÅGP	20 000		1	Kontinuerligt
Ta fram enklare, uppdaterat informationsmaterial	Lst Z		Lst	NV-ÅGP	35 000		1	2025
Informera samtliga markägare och brukare inklusive rennärning som berörs av aktuella lokaler och erbjud rådgivning kring skötseln.	Lst Z	Samtliga aktuella lokaler	Lst	NV-ÅGP/ NV-skötsel	20 000	10 000	1	2025
Skötselrådgivning till markägare och brukare	Lst Z	Vid behov	Lst	Landsbyggs- programmet, NV-ÅGP/ NV-skötsel	100 000	20 000	1	Kontinuerligt
Utbyte och nyproduktion av informationsskyltar	Lst Z	Vid behov	Lst	NV-ÅGP/ NV-skötsel	10 000	5 000	2	Kontinuerligt
Informationsutbyte med forskare och skötselansvariga både i Norge och i Sverige	Lst Z		Lst	NV-ÅGP	35 000		2	2027
Analysera behov av utökat områdesskydd	Lst Z	Samtliga aktuella oskyddade lokaler	Lst	NV-ÅGP/ NV-skydd	5 000	5 000	2	2024

NATURVÅRDSVERKET

Aktiva åtgärder i fält								
Skötsel; bete, stängsling, slåtter, vårstädning o dyl.	Lst Z	Utifrån plan.	Lst	NV-ÅGP, NV-skötsel	250 000	Skötselanslag	1	Vid behov
Restaurering. Insatser utöver löpande skötsel.	Lst Z	Utifrån plan.	Lst	NV-ÅGP, NV-skötsel	70 000	Skötselanslag	1	Vid behov
Populationsförstärkning genom stödsådd på svaga lokaler.	Lst Z	Utifrån plan	Lst	NV-ÅGP	20 000		1	2024
Datinsamling och analyser								
Utforma plan för åtgärder i samtliga aktuella brunkullamarker samt ajourhållande av planen.	Lst Z	Samtliga aktuella lokaler	Lst	NV-ÅGP, NV-skötsel	80 000		1	2027
Kartläggning av hävdhistorik på oskyddade marker	Lst Z	Samtliga aktuella oskyddade lokaler	Lst	NV-ÅGP	10 000		2	2025
Inventering i lämpliga miljöer intill isolerade lokaler.	Lst Z	Utifrån plan	Lst		30 000		3	2027
Löpande uppföljning av skötsel och åtgärdsinsatser	Lst Z	Samtliga restaurerade och skötta lokaler	Lst	NV-ÅGP	50 000		1	Kontinuerligt
Övervakning	Lst Z	Samtliga aktuella lokaler	Lst Z/ Floraväktarna	NV-ÅGP, Floraväktarna	250 000		1	Årligen
Analys av uppföljningsdata från nya övervakningsprogrammet.		Allt insamlat data	Universitet	NV-ÅGP	100 000		3	2027
Genetisk studie			Universitet	Forskning			3	2027
Total uppskattad kostnad för åren 2020–2027					1 085 000	40 000		

¹ - Angivet år ska ses som en riktlinje under förutsättning att åtgärden kan finansieras och kan komma att flyttas framåt på grund av resursbrist.

